In wat voor land leef ik eigenlijk?

KARIN AMATMOEKRIM

IN WAT VOOR LAND LEEF IK EIGENLIJK?

Anil Ramdas onmogelijk kosmopoliet

2023 Prometheus Amsterdam

Voor mijn mama
Marie Soeratijem Amatmoekrim

Dit boek kwam mede tot stand met steun van het Nederlands Letterenfonds, Fonds Bijzondere Journalistieke Projecten, Stichting Democratie & Media, het Prins Bernhard Cultuurfonds en het Leiden University Centre for the Arts in Society (LUCAS).

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden te achterhalen. Aan hen die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op enig recht, wordt verzocht contact op te nemen met Uitgeverij Prometheus, Postbus 1662, 1000 BR Amsterdam.

© 2023 Karin Amatmoekrim
Omslagontwerp Suzan Beijer
Foto omslag Bob Bronshoff
Foto auteur Ilja Keizer
Lithografie binnenwerk BFC, Bert van der Horst, Amersfoort
Zetwerk Mat-Zet bv, Huizen
www.uitgeverijprometheus.nl
ISBN 978 90 446 3725 0

Woord vooraf

Anil Ramdas en ik hebben elkaar nauwelijks gekend. In het kleine Nederlandse literaire veld, waarin allochtone schrijvers zoals hij en ik vijftien jaar geleden dun gezaaid waren, hebben we elkaar vreemd genoeg slechts twee keer ontmoet. De eerste keer was toen hij mij interviewde in *De tafel van Babel*, het televisieprogramma dat hij presenteerde voor MTNL (Multiculturele Televisie Nederland). Ik herinner me niet veel van het interview, maar wel dat we na afloop spraken over hoe het populistische gedachtegoed terrein had gewonnen, zowel in de manier waarop de media berichtten over allochtonen als in de politieke arena. Het was 1 april 2010, de PVV zou een maand later een monsterzege in de Tweede Kamerverkiezingen boeken. We wisten het nog niet, maar het hing in de lucht. Ik had me in die jaren ongemakkelijk gevoeld, als migrant in Nederland. De samenleving scheen me niet eerder zó vijandig toe, en ze had me van zich vervreemd op een manier die ik eerder niet voor mogelijk had gehouden.

'Wat doe je als Wilders aan de macht komt?' vroeg Anil aan me. Ik antwoordde dat als het ooit zover zou komen dat Wilders minister-president werd, dat ik dan zou verhuizen. In zo'n land wilde ik niet wonen, en schrijven kon ik overal.

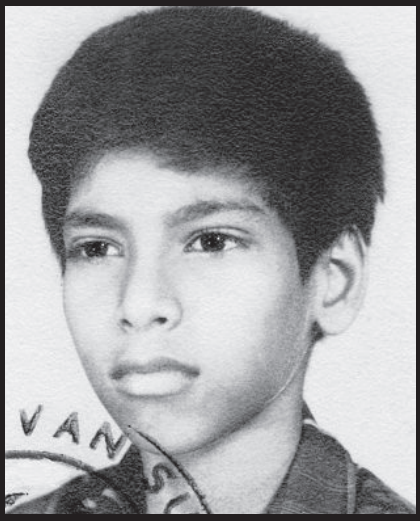
Anil had me peinzend aangekeken, zijn wenkbrauwen in een lichte frons. 'Maar,' zei hij, 'is het niet de taak van de schrijver om juist dan te blijven? Om te proberen het verschil te maken?'

Ik denk niet dat ik antwoord heb gegeven op zijn vraag, maar hij is me altijd blijven achtervolgen. Niet eerder had ik erover nagedacht of mijn vak als schrijver samenviel met een plicht. Die ene vraag stond voor iets wat vele malen groter was dan ik, groter dan Anil Ramdas

zelf. Want wat ís eigenlijk de relatie tussen literatuur en de wereld, en hoe verhoudt een schrijver zich daartoe?

Toen ik bijna twee jaar later, het was eind januari 2012, werd uitgenodigd om bij het literaire festival Winternachten met Anil te praten over de toekomst van Suriname, was ik verheugd om hem weer te ontmoeten. Na afloop zocht ik hem op in de artiestenfoyer, maar hij was al vertrokken naar huis. Een paar weken later pleegde hij zelfmoord. Het enige gesprek dat we ooit zouden voeren, was onbevredigend geëindigd, en dat had niet aan Anil gelegen. Het was mijn tekortkoming, en het zal me altijd spijten dat toen we elkaar ontmoetten, ik nog te groen was om op niveau met hem van gedachten te wisselen. Achteraf lijkt het soms alsof ik een van die mensen was die hij kon betichten van wat hij een stuitende onverschilligheid noemde. Ik beschouw daarom dit grote werk – de biografie van zijn leven en ideeën – als een manier om dat recht te zetten, en de grote vragen te beantwoorden die Anil bij die ene ontmoeting in mij plantte, in de hoop niet alleen hem, maar ook het land dat wij met elkaar deelden, beter te begrijpen.

1
Zonder liefde valt best te leven

> Als vertrekken een vorm van achterlaten is, zijn de hindoestanen eigenlijk nooit vertrokken.
>
> Anil Ramdas

Het levensverhaal van Anil Ramdas begon in Brits-Guyana, bij een Hindostaanse pandit die een mooie, maar lastige dochter te vergeven had. Haar naam was Kamla Sukul, en zij werd geboren op 10 januari 1936 in LaGrange,[1] een dorpje aan de rivier Demerara bij de Brits-Guyanese hoofdstad Georgetown. De vader van Kamla was een alom gerespecteerde brahmaan van uiterst traditionele snit die het Sanskriet beheerste en de veda's (gebeden) uit zijn hoofd kende. Zijn roem strekte tot over de landsgrenzen, tot in Suriname zelfs, dat aan de overkant van de grensrivier de Corantijn lag. Kamla groeide op als een eigengereid meisje met flamboyante trekjes en een veel te grote interesse in jongens. Stuk voor stuk eigenschappen die niet pasten bij een Hindostaans[2] meisje dat in de jaren veertig in Guyana opgroeide.[3] Toen Kamla's moeder overleed, liet ze de pandit achter met vijf kinderen die allemaal in meer of mindere mate aandacht nodig hadden, en een dochter die het in haar hoofd had gehaald dat ze zou studeren in plaats van trouwen en kinderen baren, zoals het hoorde. De pandit zat met zijn handen in het haar, maar de oplossing was snel gevonden: de opstandige dochter zou worden uitgehuwelijkt aan Harripersad Ramdas, 'een boerenzoon in Nickerie […], vierhonderd kilometer en vele rivieren verder'.[4]

'West Indian': een geschiedenis van migratie

Later zou de zoon van Kamla Sukul en Harripersad Ramdas veel en vaak schrijven over wat het betekende om een migrant te zijn. De ontstaansgeschiedenis van Anils levenslange thema lag ontegenzeggelijk bij de koloniale voorgeschiedenis van zijn ouders, die onderdeel waren van de Indiase diaspora die na de afschaffing van de slavernij het hele West-Indische gebied[5] opnieuw van gezicht zou doen veranderen. Het waren mensen die, na de afschaffing van de slavernij, werden geronseld om de plek van de slaafgemaakten op de plantages in te nemen. De Britten hadden dertig jaar eerder dan de Nederlanders de slavernij in hun kolonies afgeschaft (in 1834), dus toen Nederland goedkope werkkracht nodig had, was de contractarbeid naar Brits model al een beproefd concept gebleken dat andere koloniale machten graag kopieerden. In de loop van de negentiende eeuw verspreidden Indiase contractarbeiders zich over een uitgestrekt koloniaal gebied: van Trinidad, Jamaica, Fiji, Mauritius, Natal, Martinique tot ook Suriname en Brits-Guyana.[6]

De cijfers geven een indrukwekkend beeld van de omvang van de migratie. Tussen 1838 en 1917 maakten in totaal meer dan 2,5 miljoen Indiase arbeiders de oversteek naar de Cariben als contractarbeiders. Slechts een kwart zou terugkeren na voltooiing van hun contractperiode, de rest bleef voorgoed in het land van aankomst. Daarmee kreeg het Caribische gebied een blijvend Aziatisch karakter. Nadat Nederland in 1870 een verdrag met Groot-Brittannië sloot dat hen in staat stelde arbeiders in India te ronselen, begon ook voor het Nederlands-Caribisch gebied de grote trek van Oost naar West. De migratie van India naar Suriname telde uiteindelijk 34.000 mensen. Naar Georgetown, de geboorteplaats van de moeder van Anil Ramdas, trok een veelvoud daarvan, in totaal ongeveer 239.000 Indiase migranten.

De koloniale geschiedenis van de migratie, en het lijden dat ermee gepaard ging, was vormend voor de generatie van Kamla Sukul en Harripersad Ramdas. Om de ouders van Anil te begrijpen, en enig inzicht te krijgen in hoe hun ervaring van invloed is geweest op de

opvoeding van hun kinderen, is het belangrijk om die specifiek Hindostaanse ervaring van migratie, armoede en het conserveren van een meegebrachte identiteit nader te bekijken.

De tulpenwangige

Op 26 februari 1873 vertrok een imposant zeilschip uit de haven van Calcutta om koers te zetten naar Suriname. De naam van het schip was Lalla Rookh, een verwijzing naar het boek van de Ierse schrijver Thomas Moore over een bevallig meisje met de koosnaam 'de tulpenwangige'. Tegenwoordig is de naam Lalla Rookh bijna volkomen losgezongen van het boek, en onlosmakelijk verbonden geraakt aan de Hindostaans-Surinaamse geschiedenis die min of meer begon met de 399 Brits-Indiërs die aan boord van het schip waren gestapt. De meeste migranten waren mensen die een manier zochten om te ontsnappen aan de armoede en de grote werkeloosheid in India. Ze hadden zich niet zelden laten verleiden door ronselaars die Suriname afschilderden als een prachtig eiland, niet al te ver afgelegen van India. Het hielp dat de Indiase naam voor Suriname 'Sriram' was, een naam die bij de Indiase bevolking associaties opriep met Rama, een incarnatie van de hindoegod Vishnu. Een plek met zo'n goddelijke naam moest haast wel een paradijs zijn!

Een paradijs was Suriname natuurlijk niet, en dicht bij India lag het al helemaal niet. Het duurde ruim drie maanden voordat de Lalla Rookh in Paramaribo aankwam. Drie maanden van ontbering en angst, waaraan elf arbeiders bezweken voordat ze op 5 juni 1873 in Sriram aankwamen. De aanvoer van contractarbeiders was ternauwernood op tijd om het dreigende tekort aan mensen op te vangen: het staatstoezicht waaronder de Afrikanen op de plantages nog tien jaar na de afschaffing van de slavernij verplicht waren te blijven werken, liep 25 dagen later, op 30 juni 1873, al af.

In dat eerste jaar van de Indiase migratie kwamen nog vier andere schepen met contractarbeiders aan. In totaal stroomden in 1873 1501

mannen, 556 vrouwen en 390 kinderen Suriname binnen. De migratie was een ingrijpende gebeurtenis in het leven van de mensen, en het was vanzelfsprekend dat zij zich vastklampten aan de gewoontes en de mensen die ze (her)kenden. In het beroemde dagboek dat de Brits-Indiase contractarbeider Munshi Rahman Khan bijhield over zijn oversteek naar Suriname schreef hij: 'When somebody discovered a new face, they cried out in joy, wept, embraced each other and talked in length. The place was charged with nostalgia.' (Prakash 89) Het was nostalgie, een hang naar de oude en vertrouwde cultuur, die de Surinaamse Hindostaan niet snel meer los zou laten, ook niet in de postkoloniale realiteit van een paar generaties later, wanneer Anil geboren zou worden.[7]

Brahmanen

Het leeuwendeel van de migranten die terecht zouden komen in Brits-Guyana en Suriname was geronseld in Noordoost-India, en dan voornamelijk in Bihar en in wat nu bekendstaat als oostelijk Uttar Pradesh. Ook Anils overgrootouders waren uit deze streek afkomstig. Gevraagd naar de oorsprong van zijn familie zei hij eens dat zij afkomstig waren uit 'Uttaerpradesh [sic] in Centraal-India, achterlijker kan niet'. ('Kijkweek')

Afkomstig van een 'achterlijk' gebied of niet, de familie van Harripersad Ramdas was nooit precies zo eenvoudig als de andere Hindostanen in Nickerie. Ze genoten enig aanzien doordat er in hun familielijn brahmanen voorkwamen; leden van de hogere sociale lagen in het Indiase kastensysteem. In haar proefschrift over de identiteit van Hindostaanse contractarbeiders in Suriname wijst Margriet Fokken erop dat bij de werving van arbeiders mensen uit de hogere kasten volgens de officiële richtlijnen moesten worden geweigerd. Toch was een aanzienlijk deel van de migranten brahmaan. Van de contractarbeiders die tussen 1874 en 1917 naar Suriname kwamen was dat 15,7 procent. Onder hen die in Brits-Guyana terechtkwamen lag het percentage op 11,7. Anil zou later, veelal ongevraagd, verwijzen naar zijn brahmaanse achtergrond. Het was, zei hij, een manier van leven

en een manier van denken over jezelf die hem door zijn moeder met de paplepel was ingegoten.[8] Zijn relatie tot het kastensysteem moet echter wel in de context van tijd en plaats gezien worden. Kaste, als onderdeel van het hindoeïsme, vervaagde onder de Caribische Hindostanen tot slechts de omtrekken van wat het systeem zowel religieus als cultureel in India betekende. Deels was dat vanwege de onhoudbaarheid ervan. Het werk op de plantages was ingericht naar Europese maatstaven, waarbij er geen belang werd gehecht aan welke kaste bij welk type arbeid zou horen of passen. En terwijl er in India van oorsprong strikt binnen de eigen kaste getrouwd werd, was deze dwingende sociale regel onhoudbaar in een samenleving als die in Suriname en Brits-Guyana in de negentiende eeuw, waar vrouwen aanzienlijk in de minderheid waren. Bovendien was de samenstelling van de groep migranten er eerder een van individuen dan van groepen. Terwijl het kastenstelsel in India tot de dag van vandaag sterk op groepsidentiteiten leunt, werden deze in elk geval ten dele opgegeven door de migranten die de oversteek naar West-Indië maakten. Voor de (post)koloniale realiteit van 'de West' betekende dat dat het kastenstelsel op zijn best een vaag gevoel van hiërarchie opriep. Maar in deze als het ware gegeneraliseerde vorm van het hindoeïsme, behielden – paradoxaal genoeg – de brahmanen hun status als 'rituele elite'. Hun invloed als religieuze en culturele leiders was van meet af aan groot, zowel in Brits-Guyana als in Suriname. Veel van hen bleven na afloop van hun arbeidscontract in de koloniën wonen. Een brahmaanse priester zoals de vader van Kamla Sukul trok van plek naar plek om tegen betaling belangrijke rituelen uit te voeren. De rol van de pandit werd in latere studies wel vergeleken met die van de dorpspriester: ze bezochten de gelovigen thuis, gaven aanwijzingen over hoe het geloof het best beleden diende te worden en hielpen bij geschillen. Ze waren echter ook de enigen die kennis hadden van de eeuwenoude rituelen. Vanuit die bijzondere positie konden ze functioneren als spirituele gids en als doorgevers van waardevolle kennis. Het leidde ertoe dat, ondanks het feit dat het kastenstelsel in de Cariben aanzienlijk minder gewicht had dan in India, de brahmanen sinds hun aankomst in de koloniën hun positie stevig verdedigd hebben. Vanwege hun mono-

polie op rituele kennis speelden de brahmaanse priesters in de Cariben zelfs een nog centralere rol dan hun evenknie in India.[9]

De dienares van haar man

Anils moeder, de dochter van de pandit, groeide op onder het juk van een autoritaire, streng religieuze vader in een cultuur waarin aan vrouwen rigide rollen waren toebedeeld. Het had grote invloed op haar vorming, en uiteindelijk ook op de manier waarop ze haar kinderen opvoedde. Jaren later, in maart 2011, toen ze na allerlei omzwervingen in Nederland eindigde, publiceerde zij – zeer tegen de wens van haar kinderen – een autobiografische roman, duidelijk gebaseerd op haar eigen levensverhaal. In het boek voerde ze als hoofdpersoon Mira op, een vrouw wier levensverhaal grote overeenkomsten had met haar eigen leven. Net als Kamla was Mira een Hindostaans meisje uit Brits-Guyana met groot gevoel voor drama en uitgesproken ambities. Na haar eerste bezoek aan de bioscoop besloot ze dat het wrede leven waartoe haar moeder en tantes waren veroordeeld niet het hare mocht worden:

> Zittend in de donkere bioscoop, zag ze de fantastische filmsterren bewegen en praten op het enorme witte doek. Mira voelde alsof haar hart zou ontploffen van geluk. […] Mira wist toen, dat zij haar leven niet zou doorbrengen met het koken van drie maaltijden per dag in een keuken gevuld met de rook van hout, ogen vol tranen die weggeveegd werden met de mouw van je blouse. (Sukul 25-26)

In het boek werd Mira door haar vader uitgehuwelijkt aan een onderwijzer in Nickerie, Suriname. In werkelijkheid werd ook Kamla uitgehuwelijkt aan een onderwijzer in Nickerie: Harripersad Ramdas. Harripersad was net als zij een brahmaan, dus ze zou binnen haar eigen kaste trouwen. Hij was bovendien geen eenvoudige boer, zoals de meeste Nickerianen, maar hij zou als eerste van zijn familie naar Paramaribo gaan om te studeren voor leraar. Hij was, kortom, iemand met perspectieven.

Voor de familie Ramdas was een huwelijk met iemand van de Sukul-familie een buitenkans. Pandit Sukul was een bekende priester: een groot deel van de Hindostanen in Nickerie rekende zichzelf tot zijn volgelingen.[10] In haar boek schrijft Kamla over de vader van Mira:

> De mensen aanbaden [hem] letterlijk. De vrouwen wasten zijn voeten als hij hun huizen bezocht. Zij brachten *chandan tikka* sandelhout smeersel aan op zijn voorhoofd. *Attar*, rozen- of jasmijnolie werd op de rug van zijn hand gesmeerd en de heel erg toegewijde vrouwen gooiden blaadjes van de jasmijn bloem op zijn hoofd en namen zijn *arti* zoals dat bij een *pooja*, verering van de Goden gebeurde. Geen wonder dat hij altijd naar sandelhout, rozen en jasmijn rook. (Sukul 54)

Voor een ontmoeting tussen de families werd evenwel geen tijd gemaakt en voor een periode van kennismaking tussen de toekomstige echtelieden was al helemaal geen ruimte. Harripersad kreeg eenvoudig twee foto's toegestuurd waaruit hij moest kiezen: een van Kamla en een van haar zusje. Het gezicht dat hem het meest aanstond was dat van de oudste van de twee: Kamla.

Harripersad was op dat moment tweeëntwintig, zes jaar ouder dan zijn zestienjarige bruid. Jaren later, toen het huwelijk tussen Harripersad en Kamla op springen stond, pleegde Harripersad zijn vrouw naar het hoofd te slingeren dat hij toentertijd de verkeerde foto gekozen had.[11]

Met liefde had het samenkomen van de ouders van Anil Ramdas niet veel te maken. Hoewel de twee jonge mensen op papier goed bij elkaar leken te passen, bleken ze in de praktijk als water en vuur te zijn. De traditionele, ernstige Harripersad wist niet wat hij aanmoest met zijn onstuimige en eigenzinnige vrouw. Aanvankelijk volgden ze het pad dat door de generaties voor hen was uitgesleten: Kamla in haar dienstbare rol als moeder en huisvrouw, en Harripersad als de kostwinner en dominante man. Als Brits-Indiër sprak Kamla vloeiend Engels, maar geen Nederlands, en ze voelde zich sterk geïsoleerd in het liefdeloze huwelijk. Het boerse Nickerie was een wereld van verschil met

het bruisende en ontwikkelde Georgetown met zijn bioscopen en restaurants. De orthodoxe hindoetradities dwongen haar al snel in de rol die ze sinds haar jeugd zo verafschuwde: die van de minderwaardige vrouw, altijd zwanger of met een kind aan de borst, haar leven in dienst van een bij vlagen gewelddadige man. In haar roman schreef ze later:

> Op een morgen zat ze op haar bed om de baby aan haar borst te voeden. Het kind begon te huilen […]. Haar man zag wat er gebeurde en begon Mira hard op haar gezicht te slaan. Ze kon haar hand niet optillen om zijn klappen af te weren, want ze had het kind aan haar borst. […] Terwijl hij sloeg gilde hij: 'Je bent waardeloos, je weet niet eens hoe je een goede moeder moet zijn.' De geschiedenis herhaalde zich. Opnieuw zag ze zichzelf door de vallei van haar meisjesjaren lopen. Haar moeder die regelmatig slaag kreeg van haar vader en door hem 'koe van Lusignan Pasture' genoemd werd. (Sukul 177)

Een jaar na de bruiloft, op oudejaarsdag 1953, beviel Kamla van een zoon: Raj. Anderhalf jaar daarna werd alweer een tweede kind geboren, een dochter dit keer: Shanti. Het gezin was intussen verhuisd naar Paramaribo, waar Harripersad een opleiding voor hoofdonderwijzer volgde. Kamla bleef thuis en vervulde zo goed en kwaad als het ging de rol van de traditionele Hindostaanse echtgenote. Ze kon echter niet lang zichzelf en haar extroverte karakter verloochenen. Ze was een kleurrijke, intelligente, maar vooral ook bloedmooie vrouw die zelfs in de eenvoudigste kleding de aandacht van mannen trok. Haar vrijgevochten karakter botste hard met de verwachtingen van haar echtgenoot. In die explosieve relatie werd, op 16 februari 1958, hun derde kind geboren: Anil Jaiprakash Sadaphal Ramdas. Hij schreef veertig jaar later, in 1998, hoe zijn relatie tot een 'vaste' plek door die vrijgevochten moeder was gevormd. Waar de meeste mensen het liefst in een vertrouwde omgeving bleven wonen, wilde Kamla juist voortdurend van plek veranderen. 'En mijn moeder wilde dat met zoveel kracht, met zoveel gedrevenheid, dat ambitie alleen een te zwakke verklaring is. Het was eerder een existentiële ontevredenheid die haar

voortdreef en die ze ook overbracht op haar kinderen, die met eenzelfde onverschilligheid tijd en ruimte begonnen te overschrijden.' (Ramdas 2017: 44)

Kamla stond bij de geboorte van Anil op het punt om de grote wereld in te trekken maar werd op de drempel weer teruggefloten: twee jaar na Anils geboorte kreeg Harripersad een positie als hoofdonderwijzer op een kleine hindoeschool in de Corantijnpolder. Het gezin moest daarvoor terugverhuizen naar die afgelegen plek waar ze kort ervoor vandaan waren getrokken: Nickerie.